

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

СЕРІЯ 15

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
/ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ/

ВИПУСК 3 К (84) 17

ДІЯЛЬНІСТЬ ГІМНАСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА «СОКІЛ» НА ВОЛИНІ В 20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті розкрито, що в 20-ті роки минулого століття погіршився матеріальний стан гімнастичного товариства «Сокіл» на Житомирщині. Для проведення практичних занять не вистачало спортивного інвентарю і приладдя. Фінансові можливості губерньського всеобучу на той час не дозволяли повною мірою забезпечити потреби товариства. Ця обставина стала причиною зменшення кількості членів товариства. Представлено нових організаторів та членів правління товариства на теренах Житомирщини в період діяльності радянської влади.

Ключові слова: гімнастичне товариство «Сокіл», фізична культура, спорт, спортивно-масові заходи, Житомирщина, Волинь.

***Грибан Г.П. Деятельность гимнастического общества «Сокол» на Волыне в 20-е годы XX столетия.** В статье раскрыто, что в 20-е годы прошедшего столетия ухудшилось материальное состояние гимнастического общества «Сокол» на Житомирщине. Для проведения практических занятий не хватало спортивного оборудования и приборов. Финансовые возможности губернского всеобуча в то время не позволяли в полной мере обеспечить потребности общества. Это обстоятельство являлось причиной уменьшения количества членов общества. Представлено новых организаторов и членов правления общества на теренах Житомирщины в период деятельности советской власти.*

Ключевые слова: гимнастическое общество «Сокол», физическая культура и спорт, спортивно-массовые мероприятия, Житомирщина, Волинь.

Gryban G.P. Activity of the gymnastic society «Sokil» in Volyn region in the twenties years of the twentieth century.

The article reveals that in the twenties years of the last century a financial status of the gymnastic society «Sokil» deteriorated in Zhytomyr region. For the practical trainings sports equipment and accessories lacked. Financial opportunities of provincial general education at that time were not sufficient to fully meet the needs of the society. This fact caused the decrease in the number of members of the society. On 20 March 1921 the society «Sokil» in Ovruch renewed its work. For training the society had a special gymnastic room, playground, gymnastic equipment, athletics inventory. Gymnastics, track and field athletics, football and fencing section worked. For the purpose of campaigning and promotion of ideas of universal education and sports gymnastic society «Sokil» organized regularly performances and competitions. In August 1921 the first Volyn province olympics was planned. Members of Zhitomir society were intensively preparing for the competition, the athletes of the colony «Vynohrad» were invited to participate in the olympics, but the head of the local association «Sokil» A. Hrahovets in a letter dated 23 August 1921 tactically refused the organizers in connection with harvesting. Members of the «Sokil» organized performances for transferring money to fund famine relief in Russia. At the beginning of 1922 an increase in skill of the athletes of «Sokil» was visible not only in Volyn and Ukraine, but throughout Russia. The leaders of the revolution did not like these circumstances. They began to see other bourgeois nationalist and chauvinist signs in the activity of the society «Sokil» and on 31 May 1922 the order on the prohibition of the society was issued by the Central Office UkrKrym for universal education. The article also presents new organizers and members of the board of directors of the society of the Zhytomyr region in the period of Soviet time.

Key words: gymnastic society «Sokil», physical culture, sports, sports events, Zhytomyr region, Volyn.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Значна роль у розвитку і започаткуванні в Житомирі і Волинській губернії фізичної культури і спорту належить гімнастичному товариству «Сокіл», яке було створено чеськими переселенцями в кінці XIX століття. Діяльність гімнастичного товариства «Сокіл» на території Житомирської області на початку сприяла економічному і соціальному зростанню регіону, ознайомленню місцевого населення з сокольською гімнастикою, створенню оркестрів, пожарних команд, розбудила прагнення української нації до об'єднання, породила безпосередні контакти української і чеської молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія заснування та діяльності гімнастичного товариства «Сокіл» до жовтневого перевороту, яке було створене чеськими переселенцями на Волині, зокрема на сучасній Житомирщині, розкрито нами у попередніх роботах [1–7]. У 1920 році в гімнастичному товаристві «Сокіл», яке діяло на теренах сучасної Житомирщини, вистачало спортивного інвентарю і приладдя для проведення практичних занять. Паралельні бруси, кінь, турник, драбина з двома підставками, брус, один матрац, 20 пар булав, 50 залізних палок, 15 пар гантелей – весь перелік інвентарю.

«Все приборы в плохом состоянии и требуют ремонта. Общество нуждается в починке приборов и приобретении»

новых, нужно помещение, нет площадки для занятий легкой атлетикой и играми на воздухе» [12, с. 49–50], – із доповідної записки Я.І. Гоушки до Губвсеобучу.

27 серпня 1920 року Я.І. Гоушка знову звертається за підтримкою і допомогою: *«Ввиду предстоящего устройства публичного выступления в целях агитации и пропаганды целей спорта и допризывной подготовки гимнастическое общество «Сокол» просит ассигновать ему 124 000 рублей и принадлежностей, т. к. без таковых работа и занятия абсолютно невозможны»* [8, с. 26]. Але допомоги майже не було. Фінансові можливості губернського всеобучу на той час не дозволяли повною мірою забезпечити потреби товариства. Мабуть, ця обставина стала причиною зменшення кількості членів товариства до 84 осіб, а на кінець 1920 року – до 53 [12, с. 49–50].

У лютому 1921 року товариство переїздить у приміщення двокласного училища по вул. Іларіонівській, 6 (тепер СШ № 3), але 7 травня товариство знову було змушене переїхати в приміщення І чоловічої гімназії, вул. Велика Бердичівська. Для своїх членів товариство отримало дозвіл на виготовлення 75 значків (*«Птица сокол держит в когтях гирю»*) [12, арк. 24].

Досить плідно працював гурток при II профтехшколі (була розташована по Бердичівському шосе, 3) у кількості 50 чоловік, де заняття проводили інструктори товариства «Сокол» Микола Іустинович Левицький (один із кращих гімнастів і борців Волині), Лев Іванович Крижановський, члени товариства «Сокол» Євген Олександрович Пацевич, Борис Гергійович Тарасевич, Тимофій Опанасович Герасимчук.

Спортивна секція при клубі I професійно-технічної школи, що знаходилась по вул. Московській, 45 (нині Технологічний коледж) нараховувала 54 члени. Завідував клубом Йосип Олександрович Полів'яненко, а спортсекцією Костянтин Іванович Олейничук. Викладалася сокольська гімнастика в спортивному гуртку при 27 Єдиній Трудовій Школі (вул. Вільська, 19). Інструктором працював Данило Якович Пресман, допомагали йому Хана Ізраїлівна Цинман і Є.С. Кігель. Окрім гімнастики в гуртку викладалися легка атлетика, стрільба, спортивні ігри [12, с. 83–84]. Аналіз архівних джерел показав, що стан діяльності гімнастичного товариства «Сокол» за правління радянської влади суттєво погіршився.

Мета та завдання роботи. Вивчення історії діяльності гімнастичного товариства «Сокол» та його керівників у 20-ті роки минулого століття на Волині.

Виклад основного матеріалу дослідження. 20 березня 1921 року поновлює роботу товариство «Сокол» у місті Овручі. Завідуючий повітовим всеобучем Аполлон Хрисанфович Гречина доповідав: *«В Овруче организована спортивная группа «Сокол» в количестве 100 человек. Характер группы показательный»* [10]. Однак, як потім з'ясувалося, Овруцьке товариство налічувало 51 члена (в т. ч. 15 жінок), а насправді лише 25 осіб. Підтвердженням цього факту є доповідна записка начальника Овруцького повітового всеобучу від 3 травня 1921 року про те, *«что из-за отсутствия костюмов общество «Сокол» уменьшилось из 100 до 25 человек»* [14, с. 125].

Заступник начальника відділу губернського всеобучу В.О. Валицький так відреагував на доповідну записку А.Х. Гречини: *«Как будто бы дело в костюмах. Очевидно в этот «Сокол» записывались люди с намерением устроить гешефт, а не заниматься спортом. Спортсом летом занимаются голышом. Ерунда. Мокрая курица, а не «Сокол»»* [15]. Як бачимо, вже в ті часи в угоду начальству займалися приписками.

Правління Овруцького товариства очолив С.І. Іванов, секретарем працювала Гіта Борухівна Фолк. Для проведення занять товариство мало спеціальну гімнастичну кімнату, спортивний майданчик, гімнастичні прилади: бруси, перекидачину, горизонтальну драбину, коня з ручками, кільця, місток для стрибків, колоду, два матраци, трапецію, легкоатлетичний інвентар: два ядра, три диски, один спис, чотири стійки для стрибків. Окрім гімнастичної і легкоатлетичної секцій, працювали також футбольна і фехтувальна. У футбольній секції займалося 22 футболісти. Заняття проводили 8 інструкторів. Серед них І.Н. Закусило, А.Ф. Оношко, С.І. Іванов, А.К. Розман, Л.Я. Біргер, А.І. Радзієвський.

З метою агітації і популяризації ідей всеобучу та спорту гімнастичні товариства «Сокол» регулярно організовували виступи та змагання. Один із таких виступів відбувся 26 березня 1921 року в Державному театрі ім. Т.Г. Шевченка (нині обласна філармонія). На жаль, у місцевій кінохроніці не збереглися яскраві моменти того виступу.

Гімнасти, одягнені *«... в белые рубахи, покррой апаш, длинные брюки и белые туфли»* [12, с. 184], під супроводом оркестру віртуозно виконували вправи на брусах, перекидачині, будували складні акробатичні піраміди. Глядачі неодноразово нагороджували гімнастів бурхливими оплесками.

Такі ж виступи товариство провело в клубі електростанції (збереглася частина будинку, який розташований неподалік обласної бібліотеки ім. Ольжича та кінотеатру «Жовтень»), разом із соколами Крошні Чеської на майданчику місцевої школи. 22 квітня 1921 року соколи брали участь у святі з нагоди 3-річчя всеобучу, за що отримали подяку від керівництва [64]. 3 вересня того ж року відбувся державного учительського інституту (рис. 1).

Рис. 1. Показовий виступ жіночої групи «Сокол» на майданчику державного учительського інституту 3.09.1921 р.

Поліпшення матеріально-спортивної бази вплинуло на підвищення рівня навчально-тренувального процесу, залучення нових членів товариства, особливо дітей. Якщо станом на 1 квітня 1921 року у спортивних секціях товариства займалися 124 спортсмени, то в травні їх вже налічувалося 141 (в т. ч. 41 жінка та 20 дітей), а на початку серпня – 223 спортсмени (в т. ч. 100 дітей). Працювало 14 інструкторів-тренерів з гімнастики, 1 – з фехтування, 1 – зі стрільби і 1 – із секція гімнастики, яка охоплювала легкою атлетикою, 42 –футболом, 2 – той же час на Крошні Чеській (із них 10 жінок та 10 дітей), в 4 дівчинки та 6 хлопчиків) [9].

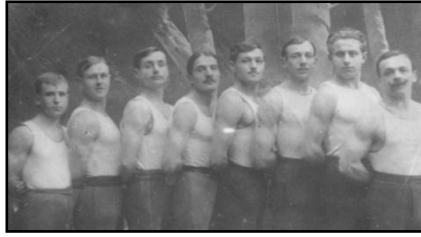

Рис. 2. Інструктори Житомирського гімнастичного товариства «Сокіл», 1921 р.
(справа наліво: Я.І. Гоушка, Г.Е. Дорн, С.В. Іваницький, В.М. Снетенчук, М.А. Вакулка,
В.І. Карабанов, В.Л. Угнівий, М.І. Левицький)

У серпні 1921 року мала відбутися I Всеукраїнська олімпіада, а напередодні планувалося проведення I Волинської губернської Олімпіади. Житомирські соколи інтенсивно готувалися до змагань. Отримали запрошення для участі в олімпіаді спортсмени колонії Виногради. Але начальник місцевого товариства «Сокіл» А.В. Граховець у листі від 23 серпня 1921 року тактично і чесно повідомив організаторам: *«Довожу до Вашего сведения, что общество «Сокол» при колонии Винограды Бежевской волости Житомирского уезда не может принять участие в I Волынской Олимпиаде ввиду того, что наше общество недостаточно подготовлено, так как Олимпиада и время, необходимое для приготовления к Олимпиаде, совпадает с полевыми работами»*[13]. Цей невеличкий штрих ще раз показав, що для працелюбних чехів, як і для всіх людей, першочергове місце повинно бути відведено праці.

Велику увагу в Житомирському товаристві «Сокіл» приділяли розвитку футболу. На місцевих змаганнях та на першість міст виступали дві команди «Сокіл – 1» і «Сокіл – 2». Кістяк збірної команди Житомира і Волині складали саме футболісти «Сокола». Перший відомий матч відбувся у квітні 1921 року у Бердичеві між збірними командами міст Бердичева і Житомира, який закінчився з рахунком 3:3 [15, с. 6].

1 травня 1921 року на майданчику державного учительського інституту (Житомирський державний університет ім. І. Франка) тисячі житомирян стали свідками захоплюючої гри, в якій зустрілися команди «Сокіл – 1» та «Уніон – 1» (перша любительська команда). Поєдинок завершився з рахунком 3:1 на користь «Сокола». Однак, відомості про склади команд та авторів забитих голів, на жаль, відсутні [15, с. 6].

Але відомо, що за «Сокіл» виступали воротарі Віктор Варенцов, Василь Угнівий, у захисті грав Микола Варенцов, у півзахисті один із кращих футболістів і легкоатлетів Житомира двадцятих років Вадим Снетенчук, а також Стефан Іваницький. Серед нападників виділялися Леонід Таранович, Олександр Єгоров, Віктор Карабанов. Незмінним капітаном команди «Сокола» був Козловський.

На початку двадцятих років минулого століття внаслідок тривалої засухи в районах Центральної Росії та Поволжжя розпочався небачуваний голод. У телеграмі начальника всеобучу Київського військового округу Тамашевича від 20 серпня 1921 року зазначалося: *«Грозный призрак голода настал во многих губерниях Советской республики. В то время как всюду теперь лозунгом является «Все, все на помощь голодающему!», наши органы не должны остаться безучастными в данном случае приказываю. Всюду, где только возможно, провести широкую сеть платных спортивных праздников, концертов, митингов, лекций, сборов. Все собранные средства передать в соответствующие комитеты помощи голодающим»*[13].

Однак ще раніше (7 серпня 1921 року) товариство «Сокіл» організувало платний виступ, де взяло участь 120 спортсменів. Цього ж дня на стадіоні вперше зустрілися футбольні команди Житомира та Києва. Матч закінчився з рахунком 3:0 на користь збірної Києва. За продані квитки було виручено 1,5 мільйона рублів, які відразу перерахували до фонду допомоги голодуючим у Росії [11].

Перші змагання з легкої атлетики та гімнастики соколи провели 1 вересня 1921 року. Рекордами Житомира відзначилися Віктор Карабанов (стрибки у довжину 4 м 72 см та висоту 1 м 43 ½ см), Стефан Іваницький (біг 100 м – 11,4 с), Ян Розит (штовхання ядра 10 м 18 см). Змагання гімнастів виграв Микола Вакулка (146 балів із 200), другим був Василь Угнівий (143 бали), третім призером став Борис Тарасевич (140 балів). Серед жінок перемогу святкувала Мітягіна (99 балів із 140), на другій сходинці опинилася Єлизавета Бутусова (83 бали), на третьому місці Ірина Дядюша (Дядюшина) (81 бал) [15, с. 388].

9 вересня 1921 року вперше зустрілися збірні команди з футболу міст Житомира і Овруча. Переконливу перемогу з рахунком 12:0 здобули житомиряни. А 16 вересня того ж року спортивно-показова група «Сокола» із 22 спортсменів виїхала до Новограда-Волинського. На наступний день відбувся футбольний матч між командами «Сокіл» і збірною міста. Футболісти «Сокола» перемогли з розгромним рахунком 16:0. О 9 вечора на сцені театру ім. А.В. Луначарського виступили гімнасти і гімнастки. Тільки за

один день було зібрано 118150 рублів [14].

11 жовтня Я.І. Гоушка доповідав: «В ответ на почтотелеграмму комполка № 2113 от 11 октября 1921 г. сообщая, что со спортсменами в пользу голодающих собрано с выступления спортивного общества «Сокол» и сдано в комитет помощи голодающим 827500 рублей по квитанции № 154 на текущий счет № 389»[14].

25 вересня 1921 року збірна команда «Сокола» у складі Віктора Карабанова, Вадима Снетенчука, Олександра Єгорова, Василя Угнівого, Миколи Вакулки, Бориса Тарасевича, Яна Розита, Миколи Левицького, Стефана Іваницького, Георгія Дорна, Бориса Петровського, Леоніда Григор'єва, Річарда Германа, Ворончука, Саботовича виїхала у Київ для участі в Окружній олімпіаді Київського військового округу. Очолював команду Я.І. Гоушка [13]. У змаганнях гімнастів житомиряни зайняли 3-тє і 4-тє місця, легкоатлети – 3-тє і 5-тє місця, фехтувальники вибороли другий приз [15, с. 152].

Початок 1922 року був обнадійливим для спортивного товариства «Сокіл». Так, голова товариства «Сокіл» на Крошні Чеській Іван Кржижанек, який змінив Йосипа Бубена (замість С. Томана начальником став В.К. Градецький) у доповідній записці за період 23.12.1921 р. – 23.01.1922 р. зазначав: «...инструкторов из числа членов общества имеется 6 человек.

Число членов общества: до 16 лет – 16 человек, до 17 лет – 1 человек, до 18 лет – 4 человека, мужчины – 20 человек; женского пола: до 16 лет – 18 человек, до 18 лет – 11 человек. Всего: 70 человек. По социальному составу: рабочих – 15 чел., крестьян – 20 чел., интеллигенции – 3 чел. Занятия проводятся 3 раза в неделю.

Что касается атлетики, борьбы и бокса, такие упражнения у нас не проводятся, а также спортивные игры... При гимнастическом обществе организована команда лыжников, но за отсутствия лыж бездействует...

...Крошским гимнастическим обществом «Сокол» было сделано на Крошне Чешской публичное выступление, состоявшееся 22 января 1922 года.

В выступлении участвовало 64 человека, из них 16 мальчиков и 15 девушек, из старших 20 мужчин и 13 женщин... При этом Правление постановило: отсчитать от чистого сбора 25% в пользу «голодающих» (147500 рублей).

Главный и большой вопрос является в том, что у нас нет помещения...»[14].

Наскільки в жакливих умовах проводилися заняття, дізнаємося із заяви голови правління Івана Кржижанека, начальника (інструктора) В. Градецького, секретаря товариства Антона Балона від 6 лютого 1922 року. «В центральный спортклуб г. Житомира от Крошенского гимнастического общества «Сокол»

Заявление

Вышеозначенное общество заявляет Вам о том, что если школа гренадеров Сапроты, находящаяся в селе Крошня, не очистит залу, в котором общество «Сокол» проводит свои занятия, продолжат таковы больше невозможно; так как зал превратили в сарай, всюду полно грязи, нанесенной красноармейцами Сапроты, и также при нашем занятии полно дыму.

До прихода начальника «Сокола», когда подростки собираются на занятия, красноармейцы еще около выбирают виши и бросают на детей: что и после таковых поступков, и из-за нечистоты в зале (дети – авт.) в составе 40 человек перестали ходить на занятия и в данное время на занятия являются только ¼ часть дорос, и то соберемся мы все дорос и старшие, посмотрим на нечистоту и уходим, не занимавшись.

Собственноручные подписи детей, на которых красноармейцами были брошены виши: Душек, Я. Голан, Пергл, Кноблах, Сафонов, А. Студеная, Куна, Я. Трукса [15, с. 30–31].

На початку 1922 року Житомирське товариство «Сокіл» продовжувало організовувати показові виступи, весняні змагання з гімнастики, легкої атлетики, футболу. Спостерігалось зростання майстерності сокільських спортсменів не тільки на Волині та Україні, а й по всій Росії. Мабуть, такі обставини не дуже сподобалися вождям революції. В діяльності спортивних товариств «Сокіл», «Маккабі», «Спорт» та інших вони почали вбачати буржуазно-націоналістичні і шовіністські ознаки.

31 травня 1922 року виходить наказ начальника Центрального управління всеобучу УкрКриму за № 55/у, яким було заборонено не тільки діяльність вищеназваних товариств, а й самі назви, про що свідчить надіслана телеграма Губвсєобучу від 19.06.1922 року у всі повіти Волинської губернії: «Название спорткружков «Сокол» – отменить» [15, с. 171].

22 червня 1922 року начальник всеобучу Волині В.О. Валицький видає наказ такого змісту: «Существующее в г. Житомире спортивное общество «Сокол» приказываю расформировать. Запретить членам названного общества пользоваться помещением и спортивными приборами райспортцентра, а также площадкой ИНО (институт народной освіти). Исполнение настоящего приказа обязательно закончить к 23 июня и доложить. В случае сопротивления общества при расформировании донести о таковом в Госполитуправление» [15, с. 182].

ВИСНОВКИ. Діяльність гімнастичного товариства «Сокіл» на території Житомирської області (Волинська губернія) в 20-ті роки милого століття з приходом радянської влади суттєво погіршилася в матеріальному і моральному станах. Виникло багато суперечливих питань, з'явилися приписки щодо кількості членів товариства. В кінцевому рахунку радянська влада заборонила гімнастичне товариство «Сокіл».

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. Вивчення подальшої історичної спадщини діяльності гімнастичного товариства «Сокіл» в роки правління радянської влади та відновлення своєї діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грибан Г.П. Діяльність гімнастичного товариства «Сокіл» в Житомирській області на початку ХХ століття / Г.П. Грибан // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Серія № 15. – Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наукових праць / За ред. Г.М. Арзютова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2016. – Вип. 3К2 (71) 16. – С. 104–108.

2. Грибан Г.П. Історичні аспекти створення та діяльності гімнастичного товариства «Сокіл» на Волині / Г.П. Грибан // Педагогіка і сучасні аспекти фізичного виховання: зб. наук. пр. І Міжнародної наук.-практ. конф., 16–17 квітня 2015 р. – Т. 1. / за заг. ред. Ю.О. Долинного. – Краматорськ: ДДМА, 2015. – С. 140–147.

3. Грибан Г.П. Історія діяльності гімнастичного товариства «Сокіл» на Житомирщині / Г.П. Грибан // Педагогіка і сучасні аспекти фізичного виховання: зб. наук. праць ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 квітня 2016 р.) за заг. ред. Ю.О. Долинного. – Краматорськ: ДДМА, 2016. – С. 129–137.

4. Грибан Г.П. Історія створення та діяльності гімнастичного товариства «Сокіл» на Волині / Г.П. Грибан // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Серія № 15. – Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наукових праць / За ред. Г.М. Арзютова. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. – Вип. 3К2 (57) 15. – С. 92–95.

5. Кухарський О.С. Історія гімнастичного товариства «Сокил» на Волині: монографія / О.С. Кухарський, Г.П. Грибан. – Житомир: «Рута», 2015. –128 с.
6. Kukharskyi O.S. Sports societies and organizations of Zhytomyr region 1893–1922.: monograph / O.S. Kukharskyi, G.P. Hryban. – Zhytomyr, «Ruta», 2015. –184 p.
7. Zhytomyr Museum of Regional Ethnography. – КП – 36963 – The complex of materials of gymnastic society «Sokil».
- State Archive of Zhytomyr Region**
8. Р 1487, оп. 1 дод., спр. 1018. – С. 26
9. Р 1487, оп. 1 дод., спр. 1025.
10. Р 1487, оп. 1 дод., спр. 1029.
11. Р 1487, оп. 1 дод., спр. 1030.
12. Р 1487, оп. 1 дод., спр. 1031, арк. 24, 49–50, 83–84, 184.
13. Р 1487, оп. 1 дод., спр. 1032.
14. Р 1487, оп. 1 дод., спр. 1042, арк. 125.
15. Р 1487, оп. 1 дод., спр. 1063, арк. 6, 30, 31, 152, 171, 182.
16. Р 1673, оп. 1, спр. 323, арк. 64.

P.S. Автор висловлює щирі вдячність досліднику історії спорту на Житомирщині О.С. Кухарському за цінні поради та представлені архівні матеріали.